

A RABBI MEG A KUTATÓ KÖZÖSSÉG(E)

Papp Richárd: *Bezzeg a mi rabbink.*

Így nevet egy pesti zsinagóga

BUDAPEST, LIBRI KIADÓ, 2015, 204 OLDAL

Ahol két zsidó van, ott három a vélemény – tartja a mondás.

Kohn és Grün mindenkori párban-léte, bóher és rabbi örök felvilágosult tudásvizsnya, meg a gondolati- és szópárbaj konstans mivolta nemcsak szituatív, jellemzőket is leíró, feltételeket is rejtetten körvonalazó természetű, hanem alapvetően meghatározó kultikus eleme a zsidó humornak. A kettőhöz a három már eleve azért tartozik, mert nemcsak sokfélék, máshogy hisznek vagy vélekednek, hanem a mindenkori szituációtól függő hittétel-értelmezésük is gyakorta eltér. Próbatételek mellett a narratív élcelődés, elbeszélő érzékenység és lingvisztikai cselezés közegeben kézenfekvően életre kel az életszabályozó vallási törvényeknek megfelelés, az „előírásos”, „halacha” viselkedés megtartása is, melyeknek mindennapi életre, világképre, tudáshorizontra gyakorolt hatása mindenkor átláthatóvá vált és válik. Olvasatok, csőrscsavaros humor, mindig öniróniára és életvezetési kritikára fókuszált, jelképdús kettős beszéd lakozik ebben a mindennapi miliőben... Kérdéstálcány és válaszkétely találkozásá teljességgel természetes a hagyományosan is állandósult interaktív kapcsolatokban. S hogy a mondás „igazsága” mennyiben csak kép, vagy önkép is, arról a zsidó humorban rejltő sejtelmes válaszok racionalitása és rejtett szakralitása is árulkodik. Ehhez kapcsolódik már többletként, hogy a kérdésfeltevések vállalt bizonytalansága és a mindentudás kételye iránti elkötelezettség lakozik benne egyidejűleg, meg az is, hogy e helyzet megértéséhez a kívülállóság és bennfentesség párhuzamossága elkerülhetetlen. Az élményközösségi impresszió, a közös tudás birtoklása és megszólaltatása nem „a zsidó viccnek”, hanem a zsidó humornak, világlátásnak, jelen- és jövőképnek alapeleme.

Papp Richárd új könyvének legtöbb szövegében is ez az impresszió ül véges-végig. A *Bezzeg a mi rabbink* kötetben valódi viccek valódi humorral és valódi közösségi kapcsolatokból fakadóan jelennek meg. A „rabulisztikus” érvelés, a mindenkori „harmadik” vélemény ilyen módon nem csupán illusztráció, melynek képzelt szituációjában megannyi „zsidós” humorelem mutatkozik meg – de épp attól, hogy nemcsak sűrített, hanem kissé kitekertten hamiskás lesz a mindig jelenlévő harmadikra (ha másra nem, az odaképzelt rabbira, a viselkedésmódok törvényi előírásaira vagy Istenre) gondolással, mint a zsidó közösségi olvasatok, fordulatok, szofisztikált magyarázatok sokasága esetében, ilyenné válik bármely

más textuális (nyelvi, viselkedési, kommunikatív) közlés is. Egy írásbeli (és hozzárendelten szóbeli értelmezési) kultúra esetében (Tóra és Talmud) ez korántsem meglepő, miképpen az sem, ha ez is, mint a lét dimenzióit meghatározó megannyi más elem, hasonló módon válik mindenkori értelmezés, szituatív jelentés hordozójává és lehetőségévé is.

Ezért aztán nem „zsidóviccek” gyűjteményéről van szó Papp Richárd kötetében, hanem olvasatok olvasatairól, értelmezéskultúrák értelmezéséről, ahogyan azt egy kulturális antropológus – maga is a zsinagógai közösség tagja – értelmezni vállalja, mintegy saját hangján a hívőközösség hangját tolmácsolja. Jobbára azt az önkritikus és eredeti kultúrakritikát gyakorolja, melyet a Bethlen téri *minjen* közösségből hoz, s további olvasatra kínál a remélhető olvasónak. Vagyis nem poénok és viccek válogatását vagy „okoskodó” tipológiáját, „humornéprajzát” adja, viszont kulturális antropológiai jelentésuniverzumát annál inkább. Ahogyan a közösség beszél, ahogyan önmagát „adja”, „megépíti” és élteni, ahogy mindezt az átbeszélési szertartást élvezi és gyarapítja maga is, telítve élcekkel, önkritikával, belátásokkal, megbocsátásokkal, iróniával, világszíni cselekkel és narratívák narratíváival. Pótolhatatlan, ahogyan ezt Papp Richárd csinálja, mert hisz rajta kívül senki sem jár arra, aki nemcsak följegyez, gyűjt, szelektál, kérdéskörökbe szálaz szét, tematikus válogatásokba rendezi a tipizálható vicceket, hanem belelát és rálát egyszerre, elbeszélő módot talál egy folytonos elbeszélés változatainak „kibeszéléshöz”, mely nem „árulás” vagy tanúságtétel, de mindkettő egyszerre, méghozzá a Közösség hozzájárulásával, büszkeségével és szeretetével körülveve, megerősítve.

A humort kutató kapacitásának mintegy próbája az: meddig és miként tud saját választott terepén dolgozni, mennyire vonódik be a figyelme fókuszába került közösség intim rendjébe, s mennyire képes azt is öntesztelő módon kontrollálni, hogy bekerülése-befogadása nem kevesebb, mint fejlődési eredmény. A *Bezzeg*-kötetben hasonlóképpen a titokfejtés szertartásába, folyamatos rítusába kerülünk bele a kutatási titkok felfedésének megfigyelésével is: történnek mindennapos és ünnepélyes rítusok, megformálódik ezek értelmezéséről megannyi élmény és élce, hagyománytartó és -megújító, átélő és újratemtő gesztus, melyekben a másságuk átélésével együtt élő szereplők megteremtik a titkot, „önjáró lényekként” alakítva-formálva a léthelyzetükre mindig reflexíven, bevontan, érdekelten és nyitottan reagáló nézőpontot. Ez a „kívülálló belülállás” a titok lényegéhez tartozik. „A zsinagógához elválaszthatatlanul hozzátartozik a humor. Nélküle talán meg sem lehetne érteni ezt a vallást, ezt a közösséget. Főképp elviselni volna nehéz, akárcsak az életet” (Raj Tamás *100+1 jiddis szó* című kötetéből idézi Papp, 179. oldal). Az „önironia kontrollja”, ahogyan „befelé” is működik, s „a humor ebben a bonyolult történelmi-szociológiai-kulturális mátrixban, az önironikus kontrollal járul hozzá a közösségi ethosz és identitás rugalmas, adaptív és (ezzel egy időben) konzekvens fenntartásához” (írja Papp a 178. oldalon). Fölveti, hogy

mintha „mindennek kulturális hátterét a transznacionális zsidó kultúra” biztosítaná. De „a multikulturális zsidó világ, amelyben több – gyakran egymással éles vitát folytató – világnézet, identitás, vallási-szellemi vagy akár politikai irányzat van egyszerre jelen, a magyarországi zsidóság társadalmi-kulturális életét is sokszínűvé teszi” (folytatja ugyanott a szerző). Ezt a közösségi identitást is kifejező eljárásmodot a vicc és poén, irónia és keserű humor, több(es)jelentésű nyelvi leleményesség tükrözi, mely Papp Richárd szerint „sem fordul bántóan a saját közösség felé, ahogyan mások kritikája, vagy Isten és a vallási tradíció bírálata sem válik a zsidó humor részévé”, derűs álláspont marad inkább. Rálátás a saját kultúrára, átélés az értelmezés folytonos játszámja révén, s kölcsönvéve a másik, a befogadó vagy kirekesztő kultúra aspektusát, kritikai viszonyát, indulatait akár. „Az adaptációs folyamatok és helyzetek (időnként abszurd) szituációin való nevetés pedig hozzájárul a kisebbségi stratégiák folyamatos teszteléséhez. A közösségi határok, 'közelségek' és 'távolságok' elemzése a humor eszközeivel segít a *córesz* elviselésében, és a derű, a *szimhe* megőrzésében” (178-179. old.). Ez a *córesz*-állapot, a mindennapi élet körülményeinek nehézkessége viszont nemcsak generálja a zsidó humort, hanem kondicionálja, körülményeit adja, jelentésterét korlátozza, mozgatja és széttagolja is, hullámozását közvetíti, hatások, visszahatások, kölcsönhatások, önképek és kultúra-imázsok is tükröződnek benne. Reflektív textualitas ez, a szó interakciós értelmében, válaszadó, válaszkereső, kihívásokban módosuló tartalmát nézve is. Ugyanazzal veszít is, nyer is, mintegy „önkreatívan” érvényesül. Ahol fájdalmasan őszinte, ott is takarékosan nagyvonalú, s ahol kritikusan lát, még ott is a megjelenítés/megjelenés hogyanja válik fő kérdésévé („*Hogy lehet egy viccet ilyen rosszul elmesélni!*?” – kérdezi az összefoglaló fejezet címében, idézve a közösségi zrikálódás tónusát), s mindez a kölcsönhatások közegeiben is válhat a megengedés, a feloldás-feloldódás, sőt „elengedés” eszközévé... – vagyis tudássá és teremtéssé is, alkotó közösségi eljárásmodok lényegévé, együtt-kreált állapotáé.

A zsinagógai viccek tartalmai, az élethelyzeti, besorolhatósági és életvilágbeli kérdéskörök mintegy rejtett üzenettként érvényesülnek, a Szerző részletesen taglalja egyes témaköreiket. Így látunk egyre több különbséget a vicc, tréfa, ugratás, irónia, humor, nyelvi cselek, szimbólum-kiforgatás, játék, talányoskodás, „jobbantudás”, hochmetzolás, nagyzolás, sztereotípiák, önkritika, kreatív torzítás szituatív megvalósulásai között. Persze nem „vicckatalógust” szerkeszt, de az együttviselkedés közös és ősi tudásából fakadó vonásként válnak láthatóvá még a „tipológiában” is. Az értelemmel telített (mintegy archaikus, vagy konstans módon modern) tudáshagyomány a fölhalmozódott és továbböröklődő bölcsességek hangján szólal meg a kötetben fölidézett viccek java többségében. Szinte a „két zsidó, az három vélemény” tónusában... S amit ehhez a „közösségi folklórhoz” a helyzetelemzések és jelentés-fejtések útján hozzátesz, az rávilágít: nem „oksági összefüggések” jelentéssel telítettségéről van pusztán szó, hanem a humorban a

külső és a belső világok szimbolikus feltöltöttsége hasonlóná válhat, vagy legalább értelmezési tartományuk kijelölése megbízható szertartássá alakulhat, ha a jelentések azonos értelmezése a megismerés eszköze marad kutatónak, résztvevőnek vagy akár rabbinak is.

Papp Richárd a szituatív kommunikációk megfigyelése révén a földézett élethelyzetekben és a humorforrásokban meglévő jelentéstani egybeesést, pszichés beállítódást és a közösségi kommunikációt – tágabban értve az univerzális üzenetek közötti kapcsolatkeresés bölcsességét – teszi megnevezhetővé. Ebben a kollektív tudatban jelen van a mindenkori pszichés egyidejűség, a szinkronicitás és a véletlen szerepe is, de mindenkor függ maga a helyzet a (javarészt már ismert vagy valamely változatban már ismerni vélt) viccek elmondásmódjától, előadásától, rögtönzött változataitól is. („Legrosszabb” esetben a legdurvább kritikai értékelésnek, a még ekképpen is viccbe illő megértésnek tónusában, mely Papp Richárd összefoglaló fejezetét ebben a címben tartalmazja: „*Hogy lehet egy viccet ilyen rosszul elmesélni?!*”, 173-187. old.).

Kollektív brikolázs, valamiféle kreácsolás (kreatív barkácsolás), együttes élmény és egymásból „építkezés” a viccelődés, improvizációkkal és a Lévi-Strauss-féle értelemben vett összekomponálódási eljárásomban. Ez a lényege, s ez kreatív teljesülésének folyamata is. A mesélés maga ugyancsak szituatív alkotás, közös *performance*, interaktív hatáseggyüttes, teremtő játék és érzelmi-metaforikus kommunikáció alkotja (meg és újjá), párhuzamai és verziói az értelmező közösség nyelvén szólnak meg. A mindenkori „Bezzeg...!” a tudás „fensőbbségével” telített, ami ha visszaigazolódik a közösségtől, akkor már fokozott érvényesség keletkezik, vagyis visszahat a gyülekezet önképére, az identitás egészére, sőt, újabb vicceire is. A viccmesélés módja tehát éppúgy versengő jelenlét tárgya, azaz hitelesség, érvényesség, kreatív és szituatív állapot függvénye is. Az „előadás” visszafogottsága, pontossága, kiegészítő magyarázat nélkül is megálló egyértelműsége és a poén lakonikus teljessége a legkülönbébb tárgyakban leli meg táptalaját. A férfiközösség zsinagógai rendből fakadó összetartozása persze „tematizálja” is a tartalmakat: életmód, család és párkapcsolat, szexualitás, közösségi konfliktusok, pénz-vagyongyarapodás-kapzsiság, zsinagógai szertartások, rabbi és a bóherek viszonya, kivagyiságok, gazdagság és cőresz, előítéletesség és kitettség, zsidó közösségek közötti versengés, más egyházakhoz és hitvilágokhoz való viszony, zsidóság és társadalmi beilleszkedésének problematikusága, rabbinikus előírások és azok megszegése, eltúlzott hit vagy hitbuzgóság, vallási törvények megszegése stb. Mindezek kiadós gyűjteménye jelen van magában a kötetben, illusztratív mintaképpen vagy elemzésre méltó példaként. Ugyanakkor azért sem szimplán viccek válogatása ez, mert maga a viccmesélés mint kulturális *performance* kap főszerepet, amelyben a humor kipellengérező, belső feszültséget „szelepként” kioldó jellege a köznapi kommunikáció jelenkorából már javarészt kivesszünk látszó belül-és-felülnézet meg-

valósításává válik, s ez biztosítja a zsidó humor kitartó életben maradását... Sőt, tennem hozzá: a viccmesélők életben maradását is. Papp Richárd hangsúlyozza itt: a Holokausztról és a kapcsolódó történeti időszakból sem él (tovább) a viccmesélés, viccfaragás, mely csak a hazai sztálinizmus mentális örökségében termeli ki a maga kevéske termékét („*Es hol van a Kohn...?*” fejezet, 89-133. old.).

A szerző a zsidó humor természetrajzához járul hozzá kultúrakutató és értelmező-közösséget bemutató munkájában. Korábbi könyvét² „meghaladja” tehát a komplexitások feltárásával: essen szó az identitás, a hitközösségi életszabályok, az ünnepek, a botlások, a világgépek, a szakralitás, a beszélőközösségi és élményközösségi együttlét megannyi fontos dimenziójáról, ezt végigkíséri a kutatói feladat tudatosítása: a résztvevő megfigyelés, a reflexív gyűjtés, a belátó és értelmezőközösségi attitűd. Összegző zárszavában is közli: nem „a” megfelelőt, az „egyedül” vagy kizárólagosan érvényeset találja itt, hanem a változó közösség változó, adaptív stratégiáinak változékonyságára is érzékeny variációt mindarról, amit a közösség maga (a viccek és előadásmódjuk formálta szcénában) lehetővé tesz (175-187. old.). Egyfajta dramaturgiai szerep-alakítás ez, s nemcsak érzelmi, hanem „értelmi érzékelés” is, a tudat belátásairól, a mindennapi humorról és annak változatairól, egyben a realitásban való eligazodás is a világ adott körülményei között, kellő önkritikával, önreflexióval a jelenségek iránt, és elbeszélhetőségük fontosságának bizonyításával.

Unikális kötet, a Kohn és Grün lakta világ nemcsak „harmadik” tónusa, egyben főszereplője révén megjelenített szubkultúra komplex rajza, hanem szórakozó és szórakoztató funkciójú kulturális antropológiai megközelítés empirikus önképe is. Sok ilyen kellene, más vallások humoráról, életmódjáról, habitusáról is – hiszen együtt él minden hívőközösség a maga vidámságával, életképességével, létélményével – talán hasonlóképpen...

A. Gergely András

² *Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény? Élő humor egy budapesti zsidó hitközösségben.* Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2009. 200 oldal.